

REPERE PRIVIND FUNCȚIONALITATEA UNOR RECIPIENTE CERAMICE CUCUTENI C*

ROXANA MUNTEANU**

Rezumat: Articolul discută urmele de ardere secundară observate pe mai multe fragmente de vase Cucuteni C – atât din specia lucrată din pastă cu cochilii, cât și din cea cu ceramică pisată. Principalul lot analizat provine din situl eponim al culturii Cucuteni, din niveluri corespunzând fazelor A-B și B. Urmele observate, interpretate ca fiind rezultatul utilizării recipientelor respective pe foc, probabil ca vase de bucătărie, constau în alterări cromatice și pelicule de materie carbonizată, observate la exteriorul și – cu frecvență mai mare – la interiorul vaselor. Constatările sunt completate de datele obținute pentru ceramica similară de la Aldești și Poduri (jud. Bacău), Bodești (jud. Neamț), Sărata Monteoru (jud. Buzău).

Cuvinte-cheie: Cucuteni C, pastă cu cochilii, ardere secundară, vase de bucătărie.

Alături de construirea unor tipologii și de prezentarea caracteristicilor tehnologice, morfologice și stilistice ale ceramicii, analiza acestei categorii de obiecte integrează interpretări privind funcționalitatea și utilizarea vaselor – cu un impact ceva mai redus în arheologia românească, dar cu o tradiție de câteva decenii în cea occidentală¹. Studiarea ceramicii din perspectiva funcționalității s-a dezvoltat ca linie distinctă a cercetării datorită potențialului pe care îl oferă din variate puncte de vedere (privind natura activităților umane dintr-un sit, fabricarea și distribuția ceramicii, activitățile presupuse de utilizarea acesteia, dinamica unei comunități prin prisma comensualității, schimbului etc.).

Postulatul acestei abordări este acela că toate vasele au fost concepute pentru a fi întrebuințate – în scop utilitar, social sau simbolic². O distincție necesară se realizează între funcția și utilizarea vaselor. Pe de o parte, trăsăturile și proprietățile recipientelor ceramice răspund intenției olarului sau a comanditarului de a avea un

* Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Muzeul Județean Buzău; e-mail: e_r_mro@yahoo.com

¹ Braun 1983; Orton, Tyers, Vince 1993, p. 217–228; Rice 1987, p. 207–243.

² Skibo 2015, p. 189.

vas adaptat pentru unul sau mai multe scopuri – altfel spus, o funcție dorită/planificată (*intended function*), dedusă cu ajutorul metodelor fizico-chimice și al etnoarheologiei³. Pe de altă parte, contextul descoperirii, starea de conservare sau urmele de uzură, asociate datelor arheometrice, oferă repere privind modul real de folosire (*actual function*)⁴.

Identificarea funcției vaselor descoperite în contexte arheologice poate merge până la un nivel rezonabil de interpretare ținând cont de natura surselor analizate: dacă pentru spațiile și perioadele pentru care sursele arheologice sunt completate de izvoare scrise sau de observații etnografice se pot reconstitui întregi repertorii ceramice, arătând și scopurile culinare în care au fost folosite cele mai multe dintre recipiente⁵, în cazul vaselor utilizate de către comunitățile preistorice astfel de demersuri interpretative sunt adesea limitate la indicarea unei posibile funcționalități.

Utilizarea recipientelor ceramice în preistorie ca mijloc de procesare, stocare și transfer a resurselor (alimentare, mai ales)⁶ este unanim recunoscută. Dintre cele trei, procesarea alimentelor și prepararea hranei sunt activitățile care pot fi sesizate cel mai lesne, fiind reprezentate de clasa funcțională a vaselor de gătit.

În ceea ce privește activități precum transferul și stocarea produselor alimentare, acestea sunt acoperite de categoriile vaselor pentru servit, transport și păstrarea bunurilor, care sunt identificate în inventarele ceramice în funcție de context, frecvență, trăsături morfologice. Dacă pentru vasele de gătit indicatorii luați în calcul de către arheolog privesc atât caracteristicile formale, cât și cele tehnologice, celelalte clase funcționale sunt distinse cel mai adesea pe baza reperelor stilistice și morfologice: forma și decorul pentru vasele de servit, forma și dimensiunile pentru cele destinate depozitării.

Principalii parametri care indică apartenența unor recipiente la clasa funcțională a vaselor de gătit sunt forma și dimensiunile⁷, proprietățile fizice (rezistența la șocuri termice, conductivitatea și rezistența la șocuri mecanice)⁸, urmele de utilizare și uzură⁹. După cum arată analizele întreprinse pe loturi ceramice din perioade și spații geografice diverse, nu există tipuri unice de vase întrebuințate în acest scop¹⁰. Variabilitatea extrem de mare este influențată de

³ Multe dintre studiile dedicate subiectului folosesc fie măsurarea parametrilor tehnologici sau morfologici împreună cu studiul experimental, fie datele etnoarheologice (vezi, de exemplu: Aronson, Skibo, Stark 1994; Bronitsky, Hamer 1986; Feathers 1989; Hally 1986; Henrickson, McDonald 1983; Schiffer *et alii* 1994; Steponaitis 1984; Vieugué, Mirabaud, Regert 2008).

⁴ Prezentarea extinsă a traseologiei, în domeniul ceramicii, la: Skibo 1992; Skibo 2013; Skibo 2015. Exemple ale analizei urmelor de uzură, la: Arthur 2002; Arthur 2003; Lis 2010; Vieugué 2014.

⁵ Vezi, de exemplu, Hally 1986.

⁶ Rice, 1987, p. 207–209; Rye, 1981, p. 26.

⁷ Hally, 1986; Henrickson, McDonald, 1983; Lesure 1998.

⁸ Hein, Müller, Kilikoglou, 2009; Schiffer *et alii* 1994; Young, Stone 1990.

⁹ Skibo 1992; Skibo 2013; Skibo 2015.

¹⁰ Ben-Shlomo *et alii* 2008; DeBoer, Lathrap 1979; Frink, Harry 2008; Lis 2008; Schiffer, Skibo 1997; Spagnoli 2010; Urem-Kotsou, Kostakis, Stern 2002.

factori diverși – pornind de la natura alimentelor procesate, cantități, metoda de gătit utilizată și rezultatul scontat, până la tipul instalațiilor de ardere și combustibilul folosit. Chiar definirea vasului de gătit ca fiind „orice obiect ceramic care este potrivit din punct de vedere structural să fiarbă mâncarea atunci când este pus în contact direct cu focul”¹¹ sugerează că, într-o perspectivă interculturală, gama tipologică circumscrisă acestei clase funcționale este virtual nelimitată.

Literatura dedicată traseologiei în domeniul ceramicii consemnează două tipuri de semnaturi datorate utilizării vaselor pe foc: aportul de materiale/substanțe (funingine sau reziduuri) și uzura – sub forma alterărilor de structură sau de suprafață (exfolieri, fisuri, alterări cromatice)¹². Dintre acestea, cel mai lesne de înregistrat prin observare macroscopică sunt modificările de culoare, însoțite uneori de materie carbonizată. Petele cu o cromatică diferită sunt vizibile uneori la interiorul vaselor, alteori la exterior și în unele cazuri pe ambele fețe ale peretelui.

Sunt necesare, în cadrul de față, câteva precizări generale referitoare la metodele de gătit care implică utilizarea recipientelor ceramice. În funcție de ingredientele folosite și rezultatul urmărit, modalitățile de procesare a hranei cu ajutorul focului sunt: fierberea la foc rapid/clocotirea și fierberea la foc mic (gătitul umed), prăjirea, frigerea și coacerea (gătitul uscat). Fiecare lasă urme distincte, în special la interiorul recipientelor¹³.

În timpul fierberii, suprafața exterioară a vasului este mai fierbinte decât cea interioară, iar la interior temperatura este diferită deasupra și dedesubtul punctului de umplere. În zona aflată deasupra liniei apei, suprafața interioară înregistrează cea mai înaltă temperatură și tot aici se depun particule carbonizate din preparatul pregătit, antrenate de procesul de evaporare. Repetarea episoadelor de utilizare, cu supraîncălzirea periodică a suprafețelor și depunerea de materie arsă, conduce în timp la modificări coloristice și structurale vizibile atât la suprafață, cât și în secțiune. Materia carbonizată se impregnează în pereții vasului, lăsând o urmă specifică, sub forma unei benzi orizontale continue de culoare închisă, care indică nivelul de umplere a recipientului. Deși literatura consultată nu descrie în detaliu această semnătură de utilizare, din observațiile proprii notăm că, în unele cazuri, materia carbonizată care formează această bandă de la interiorul vaselor pătrunde în peretele vasului, prezentându-se în secțiune sub forma unei lentile de culoare neagră, ovoidală la contactul cu suprafața interioară, prelungă și subțire în apropiere de fața exterioară – unde îi corespunde o altă bandă, situată ușor excentric față de cea de la interior, în funcție de unghiul în care căldura străpunge peretele vasului (fig. 1).

Același mod de utilizare determină și prezența la exterior, în apropierea gurii vaselor sau pe gât, a unor pete decolorate sau conținând reziduuri carbonizate. Totodată, partea inferioară a recipientelor poate păstra urmele expunerii la foc,

¹¹ Linton 1944, p. 370.

¹² Skibo 1992, p. 38–49.

¹³ O descriere amplă a urmelor lăsate de foc pe ceramică în timpul gătitului, la Skibo 2013, p. 63–114.

diferite, în funcție de poziția vasului (suspendat, așezat direct pe jar, lăsat să fiarbă înăbușit pe marginea vetrei)¹⁴.

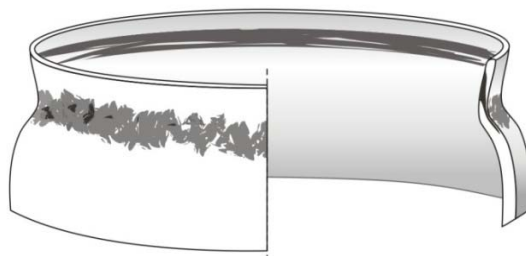

Fig. 1. Reprezentare schematică a modului în care se prezintă arderea secundară la partea superioară a vaselor utilizate pentru fiert.

Pentru preparatele care presupun evaporarea conținutului lichid, cel mai adesea urmele de ardere secundară se formează la interiorul vaselor spre partea inferioară, în funcție de maniera de expunere la foc. Spre deosebire de inelul de substanță carbonizată descris mai sus, petele dinspre partea inferioară a vaselor variază ca aspect și sunt mai dificil de atribuit unei utilizări specifice¹⁵.

În ceea ce privește celelalte metode de preparare a hranei cu ajutorul focului (prăjirea, frigerea sau coacerea), acestea produc un strat subțire de depuneri calcinate la interiorul vasului, acoperind mare parte din pereți. Spre deosebire de urma lăsată de fierbere, arderea secundară provocată de gătitul uscat formează mai curând o peliculă de suprafață și nu afectează peretele recipientului în profunzime¹⁶.

În mod evident, variațiile de culoare de pe ceramica preistorică nu se datorează întotdeauna utilizării, atât o ardere inițială defectuoasă, cât și alterarea datorată incendiilor lăsând amprente cromatice pe suprafața recipientelor¹⁷. Cel puțin unele dintre urmele formate în timpul folosirii, însă, au un aspect aparte și pot fi identificate ca atare.

Pornind de la aceste noțiuni, în cadrul unui studiu privind ceramica de tip Cucuteni C am căutat să verificăm prezența unor indicatori funcționali, care să completeze și, acolo unde este necesar, să corecteze rezultatele abordării tipomorfologice. În acest context, ne-a atras atenția numărul mare de recipiente prezentând urme specifice de ardere secundară¹⁸.

¹⁴ Hally 1983; Rice 1987, p. 235–236; Skibo 2013, p. 63–64.

¹⁵ Vezi *infra*, nota 17.

¹⁶ Skibo 2013, p. 96–98.

¹⁷ Arderea inițială a ceramicii în atmosferă necontrolată duce la formarea unor pete difuze, fără o poziție sau orientare anume (*fire clouds*), care poate fi confundată cu o urmă de ardere secundară nespecifică (Shepard 1985, p. 92; Rye 1981, p. 120–121, Skibo 2013, p. 108).

¹⁸ Subiectul arderii secundare nu depășește, în literatura arheologică românească, stadiul mențiunilor sumare. Nu se face diferența între urmele provocate de incendii și cele lăsate de utilizarea recipientelor pe foc și, în consecință, nu sunt examinate comportamentele umane care le-au generat.

Dintre ansamblurile analizate, cel mai consistent lot de ceramică de tip C provine de la Cucuteni – *Cetățuie* (jud. Iași). Din inventarul rezultat în urma cercetărilor din 1961–1966¹⁹, am analizat patru vase și 184 de fragmente ceramice (reprezentând alte 143 recipiente²⁰) de acest tip.

În așezarea eponimă sunt reprezentate toate cele trei faze ale culturii Cucuteni, într-o succesiune stratigrafică ce cuprinde, conform autorilor cercetărilor, cel puțin șase niveluri eneolitice (câte unul reprezentând etapele A, A-B și B₂ și alte trei din etapa B₁)²¹. Ceramica de tip Cucuteni C a fost identificată în complexe din aproape toate nivelurile, circa jumătate din lotul amintit (48%) fiind recuperată din structuri aparținând locuirii B₁²².

Acest ansamblu este rezultatul mai multor etape de selecție voluntară și involuntară la care au contribuit atât procesele depoziționale, cât și metodele de săpătură, de recoltare a materialului arheologic, prelucrarea pentru publicare²³. Cele 147 de piese analizate reprezintă ceramica de tip Cucuteni C ilustrată în monografia apărută în 2004²⁴ – pentru care au fost alese în special fragmente provenind de la partea superioară a vaselor (76%) și, în măsura în care forma sau decorul au putut fi distinse, fragmente din corpul recipientelor (24%). Lotul este constituit exclusiv din ceramică aparținând speciei cu cochilii în pastă. Urmele de ardere secundară au fost identificate, pe baza observațiilor macroscopice, pe 75 dintre piese (Grafic 1).

Tipologic, toate fragmentele se circumscriu unei singure forme: aparțin unor vase cu corpul tronconic, cu linia diametrului maxim situată spre treimea superioară, cu umărul rotunjit, gâtul marcat (drept sau ușor evazat). Este o formă deschisă, la care înălțimea este aproximativ egală cu diametrul maxim, iar diferența dintre diametrul maxim și cel al gurii nu depășește 1–2 cm. La fel ca aproape întreg lotul studiat de la Cucuteni, piesele afectate, de arderea secundară sunt puternic fragmentate. Doar pentru 11 dintre acestea, fragmentele păstrate reconstituie mai mult de 10% din suprafață, restul situându-se sub acest prag (Grafic 2).

Dimensiunile recipientelor au fost calculate pornind de la diametrul gurii – în multe dintre cazuri singura valoare care a putut fi înregistrată. Lotul este dominat de vase de dimensiuni medii spre mari, cu deschiderea gurii cuprinsă între 14 și 40 cm. Capacitatea recipientelor este estimată între 2 și 5 litri²⁵. Se observă că grupa diametrelor de 18–25 cm este cel mai bine reprezentată (Grafic 3). Au putut

¹⁹ Materiale aflate în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova”.

²⁰ În continuare, unitatea de referință pentru loturile analizate o constituie numărul minim de vase identificate.

²¹ Petrescu-Dîmbovița, Văleanu 2004, p. 46.

²² În ierarhia cantitativă, acestea sunt urmate de descoperirile din nivelul A (14%), de cele din B₂ (6%) și A-B (5%). 27% dintre piesele Cucuteni C provin din contexte neprecizate.

²³ Alaiba 2004.

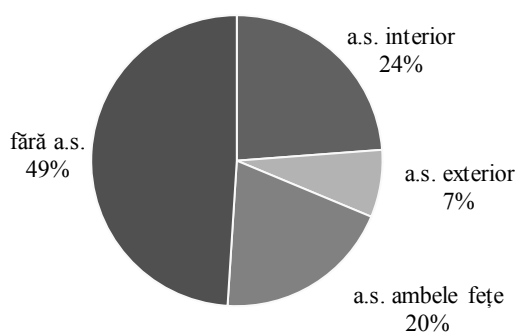
²⁴ Petrescu-Dîmbovița, Văleanu 2004, fig. 225–243.

²⁵ Pe baza analogiilor cu cele câteva vase Cucuteni C restaurate, aparținând aceleiași categorii morfologice, păstrate în colecțiile muzeelor din Iași, Bacău și Piatra Neamț.

fi calculate dimensiunile a 51 dintre cele 75 de recipiente, dar și cele a căror deschidere nu a putut fi determinată se situează, cel mai probabil, în aceeași clasă a vaselor de capacitate medie²⁶.

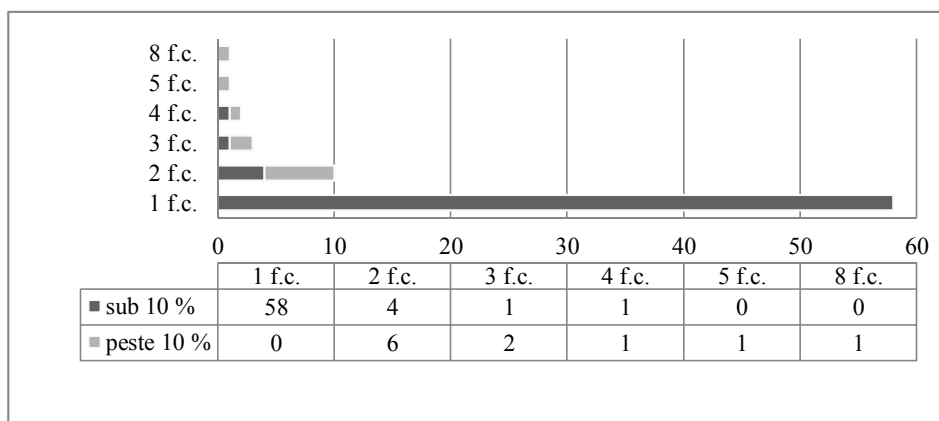
Grafic 1

Cucuteni – Cetățuie. Recipiente Cucuteni C, cu și fără urme de ardere secundară

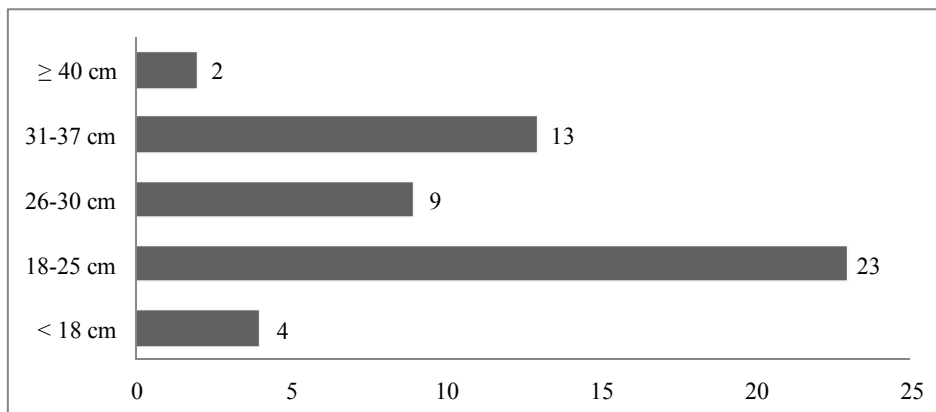
Grafic 2

Cucuteni – Cetățuie. Gradul de fragmentare a vaselor de tip C cu urme de ardere secundară [f.c. = fragment(e) ceramic(e)]

²⁶ Grosimea pereților este de 0,5–0,9 cm; pentru recipientele mari (cu o anvergură de 38–40 cm) ajunge și la 1–1,2 cm. Piesele la care nu a putut fi calculată deschiderea gurii tind să se grupeze spre partea inferioară a intervalului.

Grafic 3

Cucuteni – *Cetățuie*. Diametrul gurii vaselor analizate

Deoarece urmele de ardere secundară se regăsesc deopotrivă pe vase de tip C decorate și nedecorate (fig. 2–9), iar elementele ornamentale, acolo unde apar, acoperă un repertoriu variat, probabil că parametrii stilistici nu se corelează cu cei funcționali, așa cum este cazul trăsăturilor tehnologice și morfologice (tabel 1).

Tabel 1

Correspondențe între caracteristicile fizice și cele funcționale

Parametri morfo-tehnologici	Caracteristici funcționale
<ul style="list-style-type: none"> - Forma; fundul plat; înălțimea \leq diametrul - Dimensiuni medii - Deschidere largă a gurii - Pereți relativ groși - Pastă cu cochilii pisate 	<ul style="list-style-type: none"> - Stabilitate relativ bună - Capacitate de manipulare facilă - Conținut ușor accesibil - Permite evaporarea - Rezistență la șocuri termice

Referindu-ne la caracteristicile tehnologice ale recipientelor studiate, remarcăm că vasele selectate de la Cucuteni – *Cetățuie* sunt lucrate din pastă conținând cochilii pisate. Se întâlnesc, deopotrivă, situații în care incluziunile ajung până spre 30%, dar și cazuri în care lamelele de scoică sunt rare, de dimensiuni mici, puțin vizibile. „Rețetele” utilizate de către olarii eneolitici pentru modelarea ceramicii de tip C sunt însă variate, în alte loturi analizate regăsindu-se, în procente diferite, atât categoria cu cochilii în pastă, cât și cea cu ceramică pisată.

În literatura de specialitate se constată asocierea repetată între categoria funcțională a vaselor de gătit și pasta conținând incluziuni precum cochiliile sau ceramica pisate. Cele două tipuri de incluziuni influențează caracteristicile fizice

ale recipientelor²⁷, astfel că, în numeroase cazuri, atât compoziția, cât și textura pastei sunt văzute ca alegeri tehnologice deliberate. Din acest punct de vedere, structura compozițională poate fi un bun indicator pentru stabilirea apartenenței unui vas la clasa vaselor de gătit deoarece, chiar în lipsa urmelor specifice de utilizare, rezistența la șocurile termice este considerată o caracteristică funcțională relevantă pentru această clasă ceramică²⁸. Datorită recurenței sale în contexte legate de utilizarea ceramicii în scop culinar, pasta conținând cochilii pisate ajunge să fie denumită uneori *cooking ware fabric*²⁹.

Forma cea mai distinctă sub care apare arderea secundară pe ceramica de tip C de la Cucuteni este cea a unei benzi orizontale de culoare mai închisă decât cea a peretelui, cu lățimea de 1–2 cm (fig. 2–7), care corespunde ca aspect amprentei lăsate de utilizarea recipientelor pentru fiert. Urma de ardere a fost identificată pe 43 dintre recipientele studiate (tabel 2). Colorată în nuanțe de brun sau negru, variază în intensitate și are fie aspectul unei pelicule superficiale (fig. 3/3; 6/3; 7/4, 5), fie străpunge peretele vasului (printre cele mai clare exemple – fig. 5/2; 6/2; 7/3). Poziționarea sa în apropierea buzei este constantă: cât mai aproape de margine în cazul recipientelor cu gâtul drept, la cel mult 1–2 cm dedesubtul acesteia la cele cu gâtul ușor evazat – indicând nivelul de umplere a recipientelor.

Mai puțin numeroase sunt cazurile în care arderea secundară se prezintă sub forma unor pete de culoare cărămiziu intens/roșu sau în nuanțe închise (gri, brun, negru), cu marginile mai mult sau mai puțin clare. Spre deosebire de urmele de ardere secundară descrise mai sus, acestea nu constituie o semnătură specifică de utilizare, putându-se datora unor cauze diverse. Pe două dintre piesele analizate, alterările cromatice menționate sunt însoțite de puncte de materie carbonizată (fig. 3/3a; 4/4a), iar în alte situații (fig. 2; 3/1a; 4/2a; 5/3a) apar pe recipientele marcate la interior de benzile de culoare descrise mai sus, astfel că este de presupus că toate aceste urme de ardere se datorează gătitului.

Pe lângă petele cromatice, în bună parte tot acțiunii focului se datorează și numeroasele fisuri și exfolieri vizibile pe multe dintre vasele analizate. Aceste semne de alterare nu au fost însă urmărite în cadrul de față.

Tabel 2

Urmele de ardere secundară observate pe ceramica C de la Cucuteni – *Cetățuia*

	Bandă	Pete	Bandă și pete	Incertain
Interior	19	4	4	1
Exterior	1	9	-	8
Ambele fețe	19	7	-	3

²⁷ În funcție de cantitate, formă și orientare, incluziunile pot să scadă capacitatea pastei de a suporta șocuri mecanice și să sporească rezistența la șocurile termice (Müller *et alii* 2009, p. 146).

²⁸ Schiffer *et alii* 1994, p. 199; Spagnoli 2010, p. 2.

²⁹ Ben-Shlomo *et alii* 2008, p. 231.

În privința contextelor de descoperire a vaselor prezentând urmele descrise, remarcăm că nu se observă o grupare a acestora în cadrul stațiunii, în stratigrafia verticală sau orizontală. Același tipar de ardere secundară – banda de culoare închisă, situată pe gât, la interior – este documentat deopotrivă în nivelurile A, A-B și B ale așezării, denotând o constanță marcantă în utilizarea acestui tip de recipiente.

Se păstrează indicativele de descoperire pentru 55 dintre vasele afectate de arderea secundară. Aproape jumătate din acestea provin din complexe de locuire (26 de piese din 19 complexe), în care se asociază cu ceramică pictată Cucuteni B, cu ceramică monocromă și cu recipiente de tip C fără urme de utilizare pe foc. Inventarul locuințelor poate fi reconstituit parțial, iar conform datelor publicate cea mai consistentă grupare de ceramică de tip Cucuteni C a fost identificată în complexul II/2: 10 vase de dimensiuni medii, dintre care șase cu urme de ardere secundară³⁰. Structura de locuire a avut o instalație de foc, la fel ca și cele mai multe dintre complexele în care au fost documentate vase cu urme de ardere secundară. Subliniem că numai pentru jumătate dintre locuințele identificate în cursul săpăturilor din 1961–1966 se menționează descoperirea unor vetre sau cuptoare.

Interpretările realizate pentru vasele de tip Cucuteni C din așezarea eponimă au fost verificate și pe eșantioane de materiale de la Aldești și Poduri – *Dealul Ghindaru* (jud. Bacău), Bodești – *Cetățuia Frumușica* (jud. Neamț), Sărata Monteoru – *Cetățuia* (jud. Buzău). Loturile ceramice menționate sunt inegale din punctul de vedere al conținutului fizic și informațional³¹, dar prezintă și trăsături comune (printre care se numără și recurența urmelor de ardere secundară).

Dacă fragmentele de la Cucuteni provin cu predilecție de la partea superioară a vaselor, în cazul celorlalte loturi ceramice diferitele părți morfologice sunt reprezentate în procente mai apropiate valoric, ceea ce poate explica și incidența mai mică a urmelor specifice de ardere secundară. De asemenea, faptul că multe dintre fragmentele Cucuteni C de la Aldești, Sărata Monteoru, Poduri sau Bodești sunt de dimensiuni foarte mici limitează câmpul observațiilor.

Situl de la Aldești (jud. Bacău) a fost cercetat la începutul anilor '60, iar materialele eneolitice rezultate au ajuns în colecția Muzeului de Istorie din Bacău, unde au trecut printr-o prelucrare sumară. Datele despre săpătură³² sunt puține și cu valoare informațională redusă. Se cunoaște că în cursul cercetărilor din anii 1960 și 1962 au fost dezvelite mai multe complexe de locuire dintr-o așezare cu stratigrafie incertă, dar în care există cu siguranță un nivel ce poate fi datat pe baza materialului în faza B a culturii Cucuteni. În ansamblul ceramic păstrat în colecția Complexului Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, au fost identificate 22 de fragmente de tip Cucuteni C (de la tot atâtea vase) și un recipient reconstituit³³.

³⁰ Petrescu-Dîmbovița, Văleanu 2004, p. 64–65.

³¹ Diferențele decurg atât din tipul și durata cercetărilor, gradul de prelucrare și de selectare a inventarelor arheologice, cât și din perspectiva accesului la materiale.

³² Ursachi 1968, p. 140; informațiile despre sit au fost completate, pe baza documentației de săpătură păstrată în arhiva muzeului, de către Lăcrămioara Istina, căreia îi mulțumim.

³³ Din care se păstrează cca 50 %.

Materialul ceramic este remaniat, puternic fragmentat și cu suprafețele corodate. Sunt reprezentate în mod egal două categorii de pastă, una conținând cochilii, cea de-a doua ceramică pisată. Profilurile indică predominanța grupei morfologice a vaselor cu umărul rotunjit, cu gâtul drept sau ușor evazat, care din punct de vedere metric se încadrează în grupa formelor medii. Doar patru dintre fragmentele de vase de la Aldești prezintă urme de ardere secundară, asemănătoare celor de pe ceramica de la Cucuteni, atât sub forma benzilor orizontale formate imediat dedesubtul marginii, la interior (fig. 8/1), cât și a petelor difuze dispuse atât la exterior (fig. 8/2), cât și la interior.

În cadrul ceramicii descoperite în cursul săpăturilor întreprinse între 1983 și 2009 la Poduri – *Dealul Ghindaru* au fost identificate 46 de vase de tip Cucuteni C, reprezentate prin 52 de fragmente. Și în acest sit sunt prezente niveluri din toate cele trei faze ale culturii Cucuteni³⁴, dar, spre deosebire de așezarea eponimă, depunerea cea mai consistentă de la Poduri datează din timpul primei faze – ceea ce justifică, cel puțin în parte, cantitatea mai mică de ceramică de tip C identificată.

Lotul³⁵ este compus din vase modelate dintr-o pastă cu cochilii sau cu cioburi pisate; cea de-a doua variantă este preponderentă, întâlnită la 26 dintre recipiente. Caracteristicile morfo-stilistice ale recipientelor sunt identice pentru ambele tipuri de pastă și corespund parametrilor cunoscuți pentru ceramica de tip Cucuteni C.

Urme de ardere secundară au fost observate pe 14 din cele 46 de recipiente de la Poduri. Predomină petele de culoare închisă, vizibile la exterior – atât sub forma unei pelicule de materie carbonizată (fig. 9/2), cât și sub cea a unei alterări cromatice care afectează în profunzime peretele vasului (fig. 9/3). Sunt documentate și benzile orizontale brune (fig. 9/1) la interiorul vaselor de dimensiuni medii (cu diametre ale gurii de 19–22 cm) – ușor de observat în cazul a patru fragmente de la recipiente diferite și incerte pe alte două.

Lotul de la Bodești – *Cetățuia Frumușica* analizat³⁶ este compus din 61 de fragmente de la 35–40 de recipiente și un vas restaurat, de dimensiuni medii – recuperate din secțiunile deschise în anii 2011–2013³⁷, care se adaugă celor 10 vase și fragmente publicate anterior³⁸, recuperate din săpăturile vechi. Pe baza datelor stratigrafice recente și a informațiilor privind săpăturile din anii '40, piesele pot fi puse în legătură cu nivelurile Cucuteni A-B și B, chiar dacă cele mai multe provin din contexte incerte sau din depuneri secundare. Parte din ceramica C de la Bodești însă este de culoare închisă, brun/neagră, astfel că pe aceste fragmente urmele de utilizare nu sunt foarte clar vizibile. S-au observat urme de ardere secundară pe 12 dintre piesele recuperate din săpăturile recente, cu același tip de semnătură ca și în cazul celorlalte loturi menționate – benzi de culoare brună la interior, sub buză, pete difuze la exterior (fig. 9/4–5).

³⁴ Monah *et alii* 2003, p. 33–42; Dumitroaia *et alii* 2009, p. 15–32.

³⁵ Aflat în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie din cadrul Complexului Muzeal Județean Neamț.

³⁶ Colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra Neamț – Complexul Muzeal Județean Neamț.

³⁷ Munteanu, Garvăn 2015, p. 117–132.

³⁸ Matasă 1946, p. 65–69 și Appendice II, nr. 60–63, p. 336–338, 340, 341.

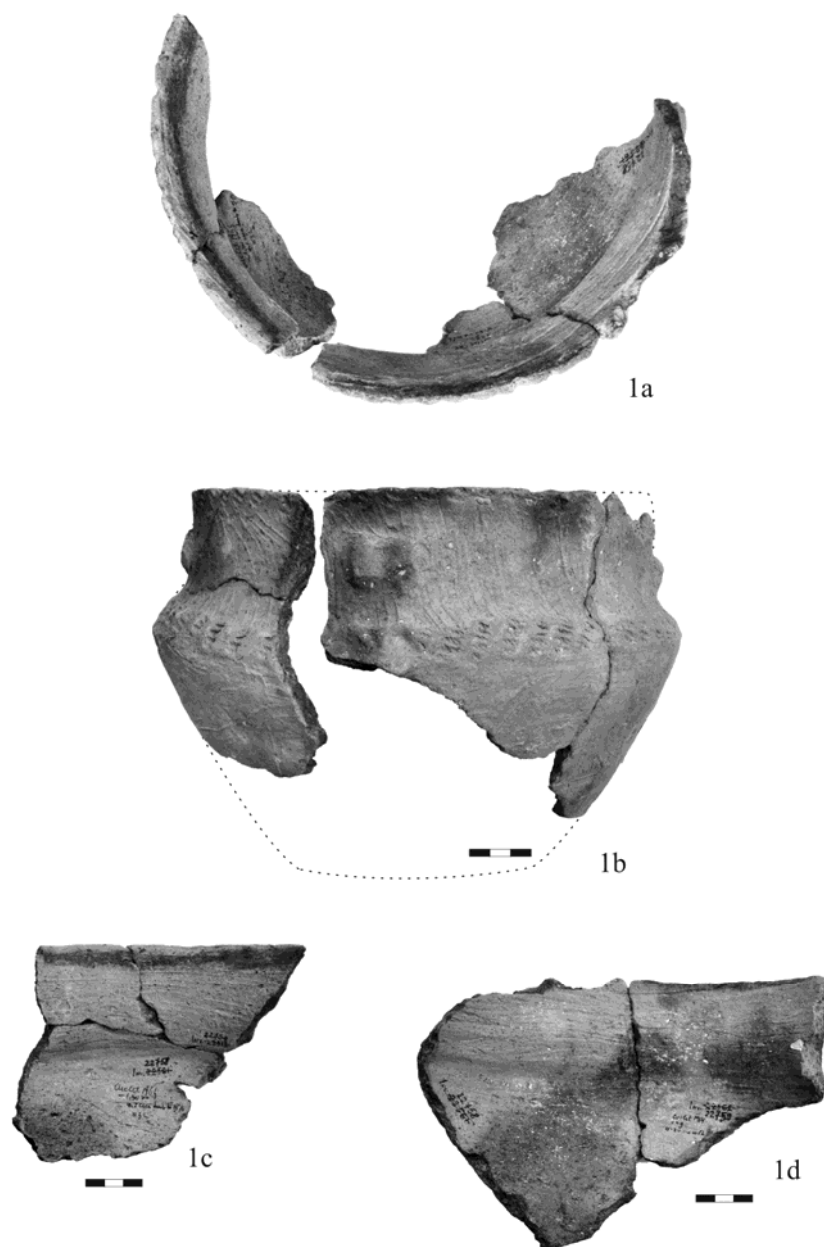

Fig. 2. Cucuteni – Cetățuie. Vas afectat de ardere secundară.

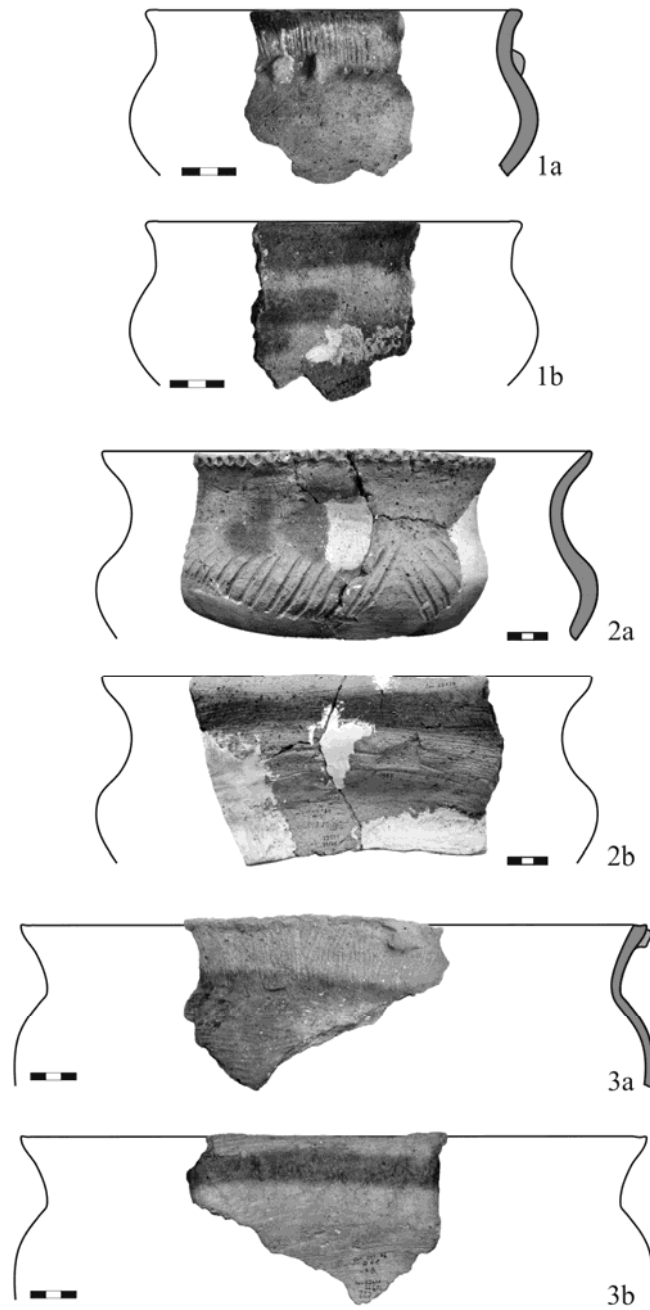

Fig. 3. Cucuteni – *Cetățuie*. Vase cu urme de ardere secundară la exterior (a) și interior (b).

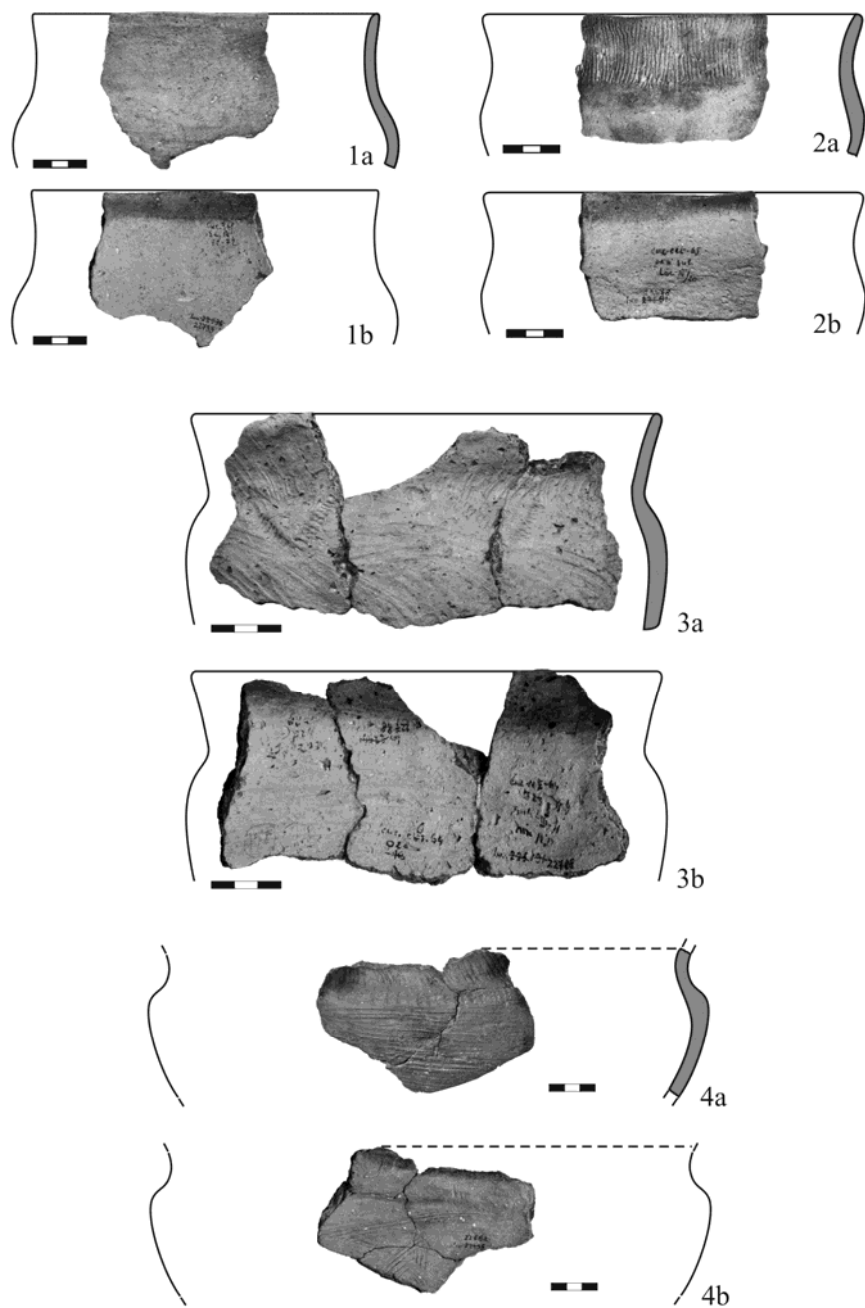

Fig. 4. Cucuteni – Cetățuia. Vase cu urme de ardere secundară.

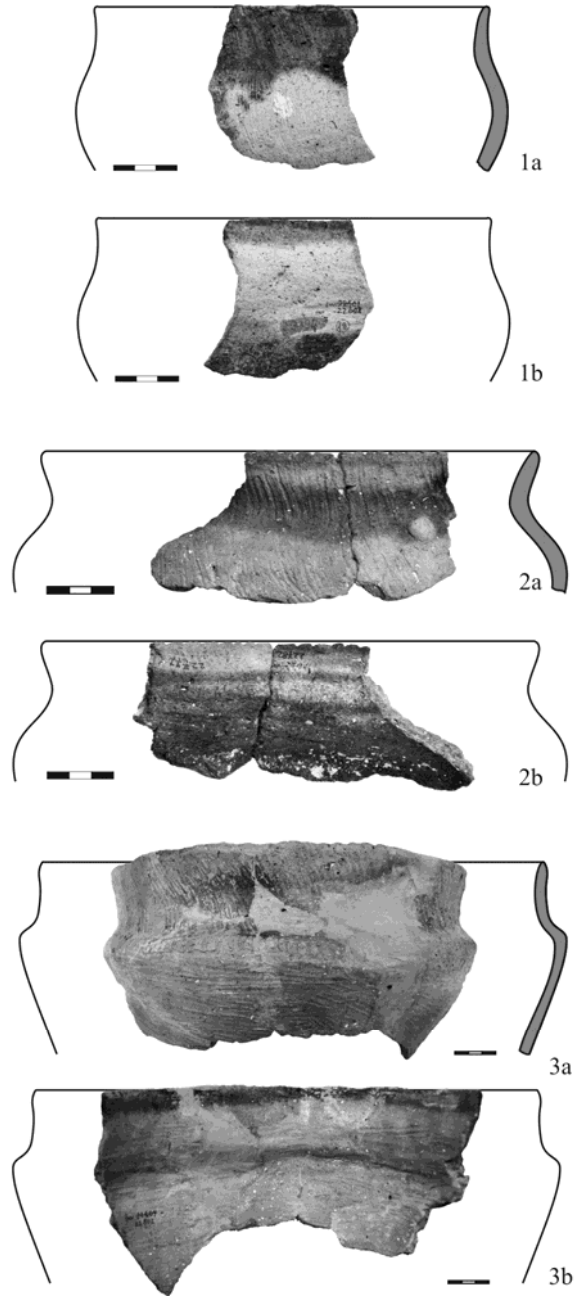

Fig. 5. Cucuteni – Cetățuie. Vase cu urme de ardere secundară.

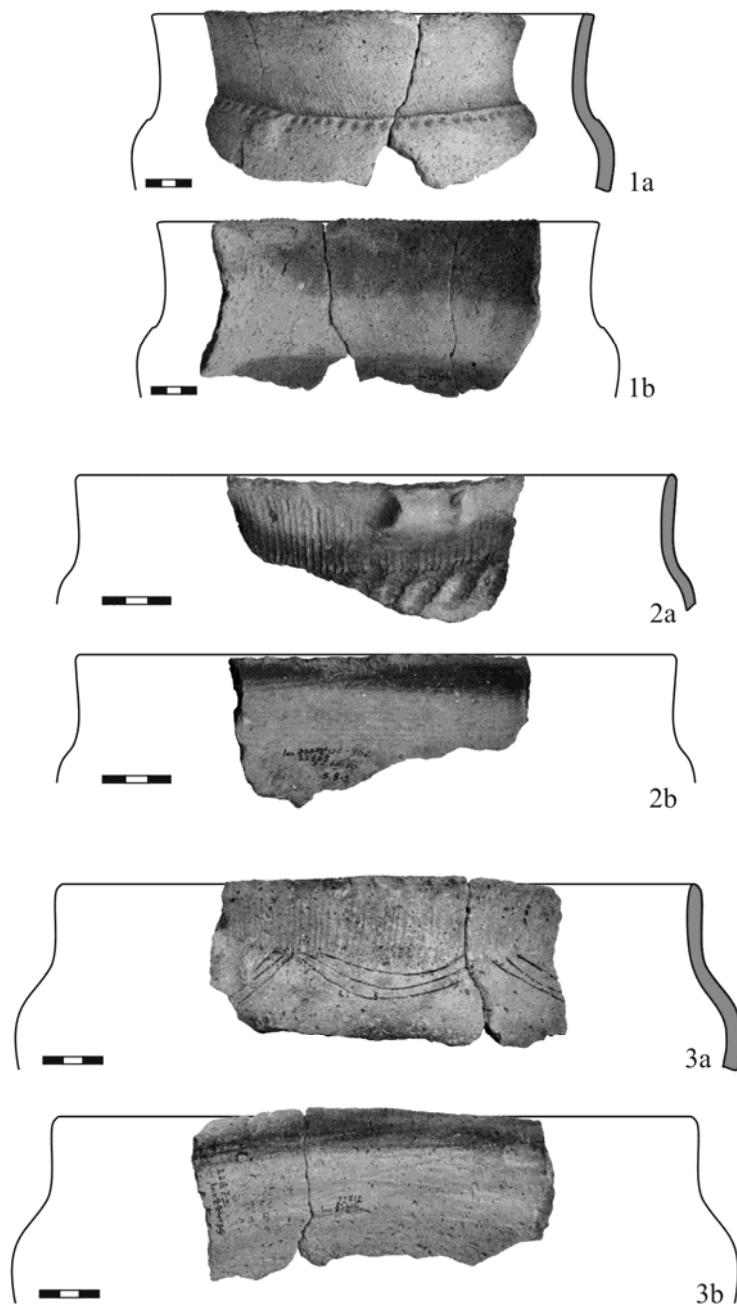

Fig. 6. Cucuteni – Cetățuia. Vase cu urme de ardere secundară.

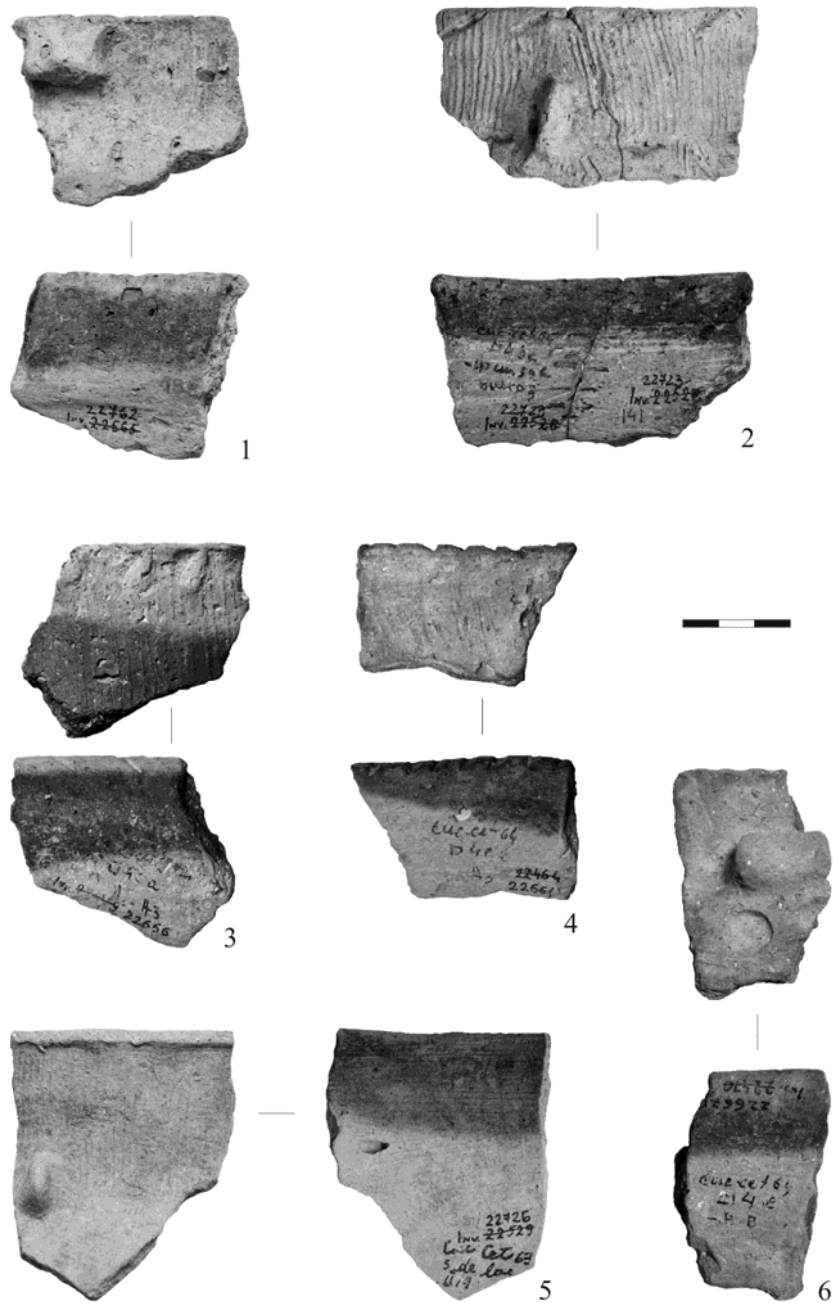

Fig. 7. Cucuteni – Cetățuie. Fragmente de vase cu urme de ardere secundară.

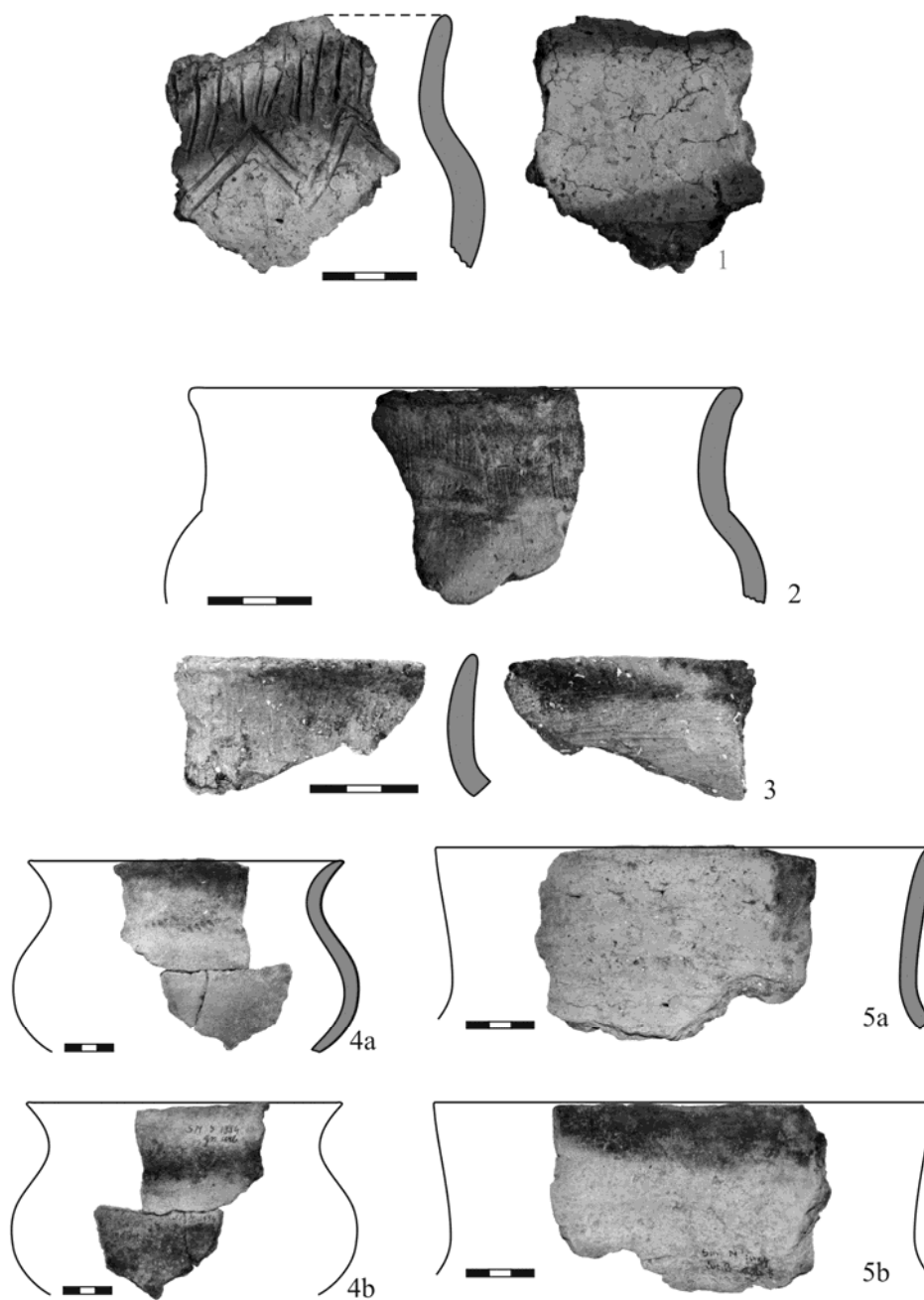

Fig. 8. Vase cu urme de ardere secundară: 1–2. Aldești; 3–5. Sărata Monteoru.

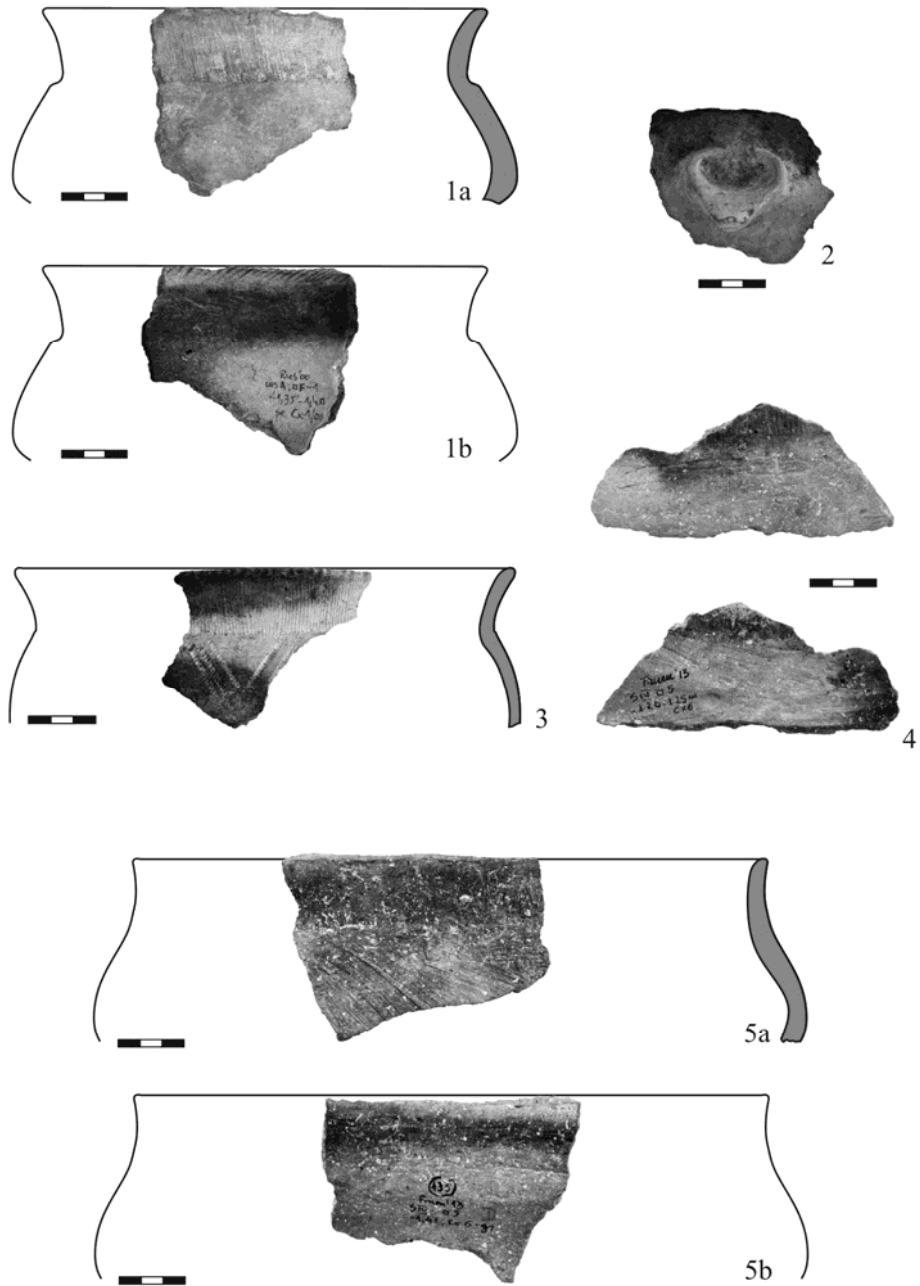

Fig. 9. Vase cu urme de ardere secundară: 1–3. Poduri; 4–5. Bodești.

În ceea ce privește situl de la Sărata Monteoru, aflat la extremitatea sudică a arealului cucutenian, acesta documentează o situație aparte. Nivelul eneolitic de aici conține în egală măsură elemente caracteristice pentru mediile culturale Cucuteni și Cernavoda I, asocierea aceasta fiind responsabilă de cantitatea mare de ceramică cu cochilii pisate și cu decor șnurat. În lotul parțial prelucrat de la Sărata Monteoru³⁹, au fost identificate 355 de fragmente ceramice (de la 234 de recipiente) atribuite speciei Cucuteni C pe baza pastei, formei și decorului, cele mai multe dintre aceste fragmente fiind de dimensiuni foarte mici. Numai 52 de fragmente prezentau urme de ardere secundară, aproape invariabil sub forma benzii orizontale de culoare închisă, dispuse imediat sub margine, la interiorul vaselor.

În completarea celor prezentate, observăm că ceramica din mediul cucutenian nu a fost încă analizată într-o manieră sistematică din perspectiva claselor funcționale. Predomină, în continuare, abordarea morfologico-stilistică și prezentarea categoriilor de pastă, iar incursiunile în domeniul interpretativ rămân rare⁴⁰, chiar și atunci când tipologia nu reprezintă scopul în sine. L. Ellis, de exemplu, deși consideră că nu este suficientă o explicație generală și simplistă a utilizării tipurilor ceramice prezente în mediul Cucuteni, se limitează la a sugera că ceramica pictată a fost utilizată cu predilecție pentru stocarea resurselor alimentare⁴¹, notând totodată că ideea etichetării ceramicii C drept ceramică de bucătărie nu poate fi acceptată ca fiind general valabilă. Argumentele invocate de cercetătoarea nord-americană (raritatea sau absența ceramicii de tip C în unele situri din vestul arealului cucutenian, existența unei ceramici monocrome de calitate asemănătoare celei pictate care ar fi putut servi în scopuri utilitare, absența ceramicii C din etapele timpurii, posibilitatea ca inventarul recipientelor culinare să fi fost completat cu vase de lemn⁴²) nu sunt suficient de convingătoare pentru a exclude complet această linie de interpretare. O simplă inventariere a stațiunilor unde apare ceramica de tip C pierde din vedere faptul că pachetele de date existente pentru aceste situri sunt inegale ca valoare și conținut și depind în bună măsură de modul în care au fost obținute și publicate informațiile⁴³. Din verificarea

³⁹ Materiale aflate în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” București. Descoperirile din nivelul eneolitic de pe *Cetățuia*, identificate prin cercetările din anii 1916–1917 și 1926–1954, nu au făcut până în prezent obiectul unui studiu amănunțit. Sunt menționate sumar în rapoarte de activitate sau de săpătură (Nestor 1944, p. 25–26; Nestor, Zaharia 1955), iar ulterior au făcut obiectul unei scurte prezentări (Zaharia 2013).

⁴⁰ Un exemplu recent de abordare, și din perspectivă funcțională, a unui lot ceramic cucutenian, la Bodi 2010, p. 127–181.

⁴¹ Ellis 1984, p. 200–209.

⁴² Ellis 1984, p. 41, 200.

⁴³ Cele mai multe dintre siturile cucuteniene cunoscute sunt semnalate prin cercetări de suprafață; informațiile, în cazul acestora, sunt sumare și se rezumă de obicei la menționarea unor materiale ceramice specifice uneia sau alteia dintre cele trei faze ale culturii. În ceea ce privește așezările investigate prin sondaje sau săpături sistematice, multe dintre acestea așteaptă încă publicarea.

principalelor surse cuprinzând descoperirile eneolitice din Moldova⁴⁴, se constată că cel puțin la nivelul fazei Cucuteni B, din punctul de vedere al răspândirii geografice, acest tip de ceramică nu constituie chiar o raritate.

O definiție atotcuprinzătoare a ceramicii Cucuteni C văzută ca o clasă funcțională nu poate fi, în mod evident, acceptată, fără studierea unor loturi ceramice extinse. Observațiile prezentate în cadrul de față au o valoare limitată, dată fiind natura incompletă și oarecum aleatorie a materialelor analizate. Siturile din care provin recipientele analizate sunt amplasate la distanțe mari, în timp și spațiu, unele de celelalte, astfel că prezența aceluiași semnături de utilizare nu poate fi consemnată numai ca un fenomen izolat. Recurența benzilor de ardere secundară descrise pe recipientele din categoria Cucuteni C constituie un argument solid pentru interpretarea acestor urme ca fiind expresia unui tipar comportamental legat de activitățile culinare.

BIBLIOGRAFIE

- Alaiba 2004 Alaiba, R., *Ceramica de tip Cucuteni C*, în Petrescu-Dîmbovița, M., Văleanu, M.C., *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică* (BMA XIV), Piatra Neamț, p. 229–243.
- Aronson, Skibo, Stark 1994 Aronson, M., Skibo, J.M., Stark, M.T., *Production and use technologies in Kalinga pottery*, în Longacre, W.A., Skibo, J.M. (eds.), *Kalinga ethoarchaeology: Expanding archaeological method and theory*, Washington DC, p. 83–112.
- Arthur 2002 Arthur, J.W., *Pottery Use-Alteration as an Indicator of Socioeconomic Status: An Ethnoarchaeological Study of the Gamo of Ethiopia*, *J Archaeol Method Th* 9, 4, p. 331–355.
- Arthur 2003 Arthur, J.W., *Brewing Beer: Status, Wealth and Ceramic Use Alteration among the Gamo of South-Western Ethiopia*, *World Archaeology* 34, 3, p. 516–528.
- Ben-Shlomo *et alii* 2008 Ben-Shlomo, D., Shai, I., Zukerman, A., Maeir, A.M., *Cooking Identities: Aegean-Style Cooking Jugs and Cultural Interaction in Iron Age Philistia and Neighboring Regions*, *AJA* 112, 2, p. 225–246.
- Bodi 2010 Bodi, G., *Hoisești-La Pod. O așezare cucuteniană pe valea Bahluiului*, Iași.
- Braun 1983 Braun, D.P., *Pots as tools*, în Moore, J.A., Keene, A.S. (eds.), *Archaeological Hammers and Theories*, New York – London, p. 107–134.
- Bronitsky, Hamer 1986 Bronitsky, G., Hamer, R., *Experiments in Ceramic Technology: The Effects of Various Tempering Materials on Impact and Thermal-Shock Resistance*, *AmerAnt* 51, 1, p. 89–101.

⁴⁴ Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia 1970; Păunescu, Șadurschi, Chirica 1976; Coman 1980; Chirica, Tanasachi 1984; Chirica, Tanasachi 1985; Monah, Popovici, 1985; Șovan 2013.

- Chirica, Tanasachi 1984 Chirica, V., Tanasachi, M., *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași.
- Chirica, Tanasachi 1985 Chirica, V., Tanasachi, M., *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. II, Iași.
- Coman 1980 Coman, G., *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București.
- DeBoer, Lathrap 1979 DeBoer, W.R., Lathrap, D.W., *The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics*, în Kramer, C. (ed.), *Ethnoarchaeology. Implications of Ethnography for Archaeology*, New York, p. 102–138.
- Dumitroaia et alii 2009 Dumitroaia, G., Munteanu, R., Preoteasa, C., Garvăn, D., *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C. 2005–2009 (BMA XXII)*, Piatra Neamț.
- Ellis 1984 Ellis, L., *The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society* (BAR IntSer 217), Oxford.
- Feathers 1989 Feathers, J.K., *Effects of Temper on Strength of Ceramics: Response to Bronitsky and Hamer*, *AmerAnt* 54, 3, p. 579–588.
- Frink, Harry 2008 Frink, L., Harry, K.G., *The Beauty of “Ugly” Eskimo Cooking Pots*, *AmerAnt* 73, 1, p. 103–120.
- Hally 1983 Hally, D.J., *The interpretative potential of pottery from domestic contexts*, *Midcontinental Journal of Archaeology* 8, 2, p. 163–196.
- Hally 1986 Hally, D.J., *The Identification of Vessel Function: A Case Study from Northwest Georgia*, *AmerAnt* 51, 2, p. 267–295.
- Hein, Müller, Kilikoglou 2009 Hein, A., Müller, N.S., Kilikoglou, V., *Great pots on fire: thermal properties of archaeological cooking ware*, în Biró, K.T., Szilágyi, V., Kreiter, A. (eds.), *Vessels: Inside and Outside. Proceedings of the Conference EMAC '07. 9th European Meeting on Ancient Ceramics*, Budapest, p. 15–19.
- Henrickson, McDonald 1983 Henrickson, E.F., McDonald, M.M.A., *Ceramic Form and Function: An Ethnographic Search and an Archaeological Application*, *AmerAnthropol* 85, p. 630–643.
- Lesure 1998 Lesure, R.G., *Vessel Form and Function in an Early Formative Ceramic Assemblage from Coastal Mexico*, *Journal of Field Archaeology* 25, 1, p. 19–36.
- Linton 1944 Linton, R., *North American Cooking Pots*, *AmerAnt* 9, 4, p. 369–380.
- Lis 2008 Lis, B., *Cooked Food in the Mycenaean Feast – Evidence from the Cooking Pots*, în Hitchcock, L.A., Laffineur, R., Crowley, J. (eds.), *Dais. The Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference / 12e Rencontre égéenne internationale, University of Melbourne, Centre for Classics and Archaeology, 25–29 March 2008*, *Aegeum* 29, p. 141–150.
- Lis 2010 Lis, B., *Let's Start From (a) Scratch: New Ways of Looking at Vessels' Function*, *ArchWarszawa* 61, p. 7–14.
- Matasă 1946 Matasă, C., *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord Roumanie*, București.

- Monah *et alii* 2003 Monah, D., Dumitroaia, G., Monah, F., Preoteasa, C., Munteanu, R., Nicola, D., *Poduri-Dealul Ghindaru, o Troie în Subcarpații Moldovei* (BMA XIII), Piatra Neamț.
- Monah, Popovici 1985 Monah, D., Popovici, D.N., *Corpus-ul descoperirilor*, în Monah, D., Cucos, Ș. *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, p. 52–177.
- Müller *et alii* 2009 Müller, N.S., Kilikoglou, V., Day, P.M., Hein, A., Vekinis, G., *The Influence of Temper on Performance Characteristics of Cooking Ware Ceramics*, Biró, K.T., Szilágyi, V., Kreiter, A. (eds.), *Vessels: Inside and Outside. Proceedings of the Conference EMAC '07. 9th European Meeting on Ancient Ceramics*, Budapest, p. 145–149.
- Munteanu, Garvăn 2015 Munteanu, R., Garvăn, D., *Câteva date despre o structură neincendiată Cucuteni A-B descoperită la Bodeștii de Jos 'Cetățuia Frumușica'*, BMJT 7, p. 117–132.
- Nestor 1944 Nestor, I., *Raport general asupra săpăturilor dela Sărata Monteoru*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, București, p. 20–29.
- Nestor, Zaharia 1955 Nestor, I., Zaharia, E., *Șantierul arheologic de la Sărata Monteoru (1954)*, SCIV 6, 3–4, p. 497–499.
- Orton, Tyers, Vince 1993 Orton, C., Tyers, P., Vince, A., *Pottery in archaeology*, Cambridge.
- Păunescu, Șadurschi, Chirica 1976 Păunescu, A., Șadurschi, P., Chirica, V. *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I-II, 1976, București.
- Petrescu-Dîmbovița, Văleanu 2004 Petrescu-Dîmbovița, M., Văleanu, M.C., *Cucuteni-Cetățuia. Monografie arheologică* (BMA XIV), Piatra Neamț.
- Rice 1987 Rice, P.M., *Pottery Analysis. A Sourcebook*, Chicago.
- Rye 1981 Rye, O.S., *Pottery Technology: Principles and Reconstruction*, Washington.
- Schiffer, Skibo 1997 Schiffer, M.B., Skibo, J.M., *The Explanation of Artifact Variability*, AmerAnt 62, 1, p. 27–50.
- Schiffer *et alii* 1994 Schiffer, M.B., Skibo, J.M., Boelke, T.C., Neupert, M.A., Aronson, M., *New Perspectives on Experimental Archaeology: Surface Treatments and Thermal Response of the Clay Cooking Pot*, AmerAnt 59, 2, p. 197–217.
- Shepard 1985 Shepard A.C., *Ceramics for the archaeologist* (5th edition), Washington DC.
- Skibo 1992 Skibo, J.M., *Pottery Function. A Use-Alteration Perspective*, New York.
- Skibo 2013 Skibo, J.M., *Understanding Pottery Function*, New York.
- Skibo 2015 Skibo, J.M., *Pottery Use-Alteration Analysis*, în Marreiros, J.M., Gibaja Bao, J.F., Ferreira Bicho, N. (eds.), *Use-Wear and Residue Analysis in Archaeology*, Cham – New York, p. 189–198.
- Spagnoli 2010 Spagnoli, F., *Cooking pots as an indicator of cultural relations between Levantine Peoples in Late Bronze and Iron Ages. Origins, diffusion and typological development*

- Steponaitis 1984 *of cooking ware in Levantine and Cypriot repertories (14th–7th centuries BC)*, Roma.
- Steponaitis, V.P., *Technological Studies of Prehistoric Pottery from Alabama: Physical Properties and Vessel Function*, în Van Der Leeuw, S.E., Pritchard, A.C. (eds.), *The Many Dimensions of Pottery. Ceramics in Archaeology and Anthropology*, Amsterdam, p. 79–128.
- Șovan 2013 Șovan, O.L. *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, Bibliotheca Arheologica „Hierasus” (Monographica IV), Botoșani.
- Urem-Kotsou, Kostakis, Stern 2002 Urem-Kotsou, D., Kostas Kostakis, K., Stern, B., *Defining function in Neolithic ceramics: the example of Makriyalos, Greece*, Documenta Praehistorica 29, p. 109–118.
- Ursachi 1968 Ursachi, V., *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman*, Carpica 1, p. 111–188.
- Vieugué 2014 Julien Vieugué, *Use-wear analysis of prehistoric pottery: methodological contributions from the study of the earliest ceramic vessels in Bulgaria (6100–5500 BC)*, J.Archaeol.Sci 41, p. 622–630.
- Vieugué, Mirabaud, Regert 2008 Vieugué, J., Mirabaud, S., Regert, M., *Funcions dels recipients en terra cuita en context d'habitat neolític: noves aproximacions*, Cota Zero 23, p. 100–114.
- Young, Stone 1990 Young, L.C., Stone, T., *The Thermal Properties of Textured Ceramics: An Experimental Study*, Journal of Field Archaeology 17, 2, p. 195–203.
- Zaharia 2013 Zaharia, E., *The Cucuteni B from Sărata Monteoru, Merei Commune, Buzău County, Romania*, în Comșa, A., Bonsall, C., Nikolova, L. (eds.), *Facets of the Past. The Challenge of the Balkan Neo-Eneolithic Proceedings of the International Symposium Celebrating the 85th Birth Anniversary of Eugen Comșa*, București, p. 489–495.
- Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia 1970 Zaharia, N., Petrescu-Dîmbovița, M., Zaharia, E. *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București.

PARTICULAR FUNCTION-RELATED TRACES ON SOME CUCUTENI C POTS

ABSTRACT

The paper points out the existence of soot and carbonization on several Cucuteni C fragmentary vessels – belonging both to shell-tempered and grog-tempered categories. The main part of the analyzed material comes from the eponymous site of Cucuteni culture (A-B and B phases) and the results are verified with data obtained from similar ceramic assemblages: Aldești and Poduri (Bacău county), Bodești (Neamț county), Sărata Monteoru (Buzău County).

The fire traces – chromatic alterations visible on the external and interior surfaces of the vessels – were observed on 75 from the 147 ceramic pieces. Beside colour changes, an amount of external sooting is indicated by various small patches. The carbonization patterns are taken into account in relation with the shape of the vessels and the technological characteristics of the shell-tempered pottery. The use of the Cucuteni C analyzed vessels as cooking pots is inferred.

Keywords: Cucuteni C, shell tempered pottery, sooting and carbonization, cooking pots.

LIST OF CAPTIONS

- Graph 1. Cucuteni - *Cetățuie*. Cucuteni C vessels with and without carbonization patterns.
- Chart 2. Cucuteni - *Cetățuie*. The degree of fragmentation of the C type pottery with carbon deposits [f.c. = potsherd(s)].
- Chart 3. Cucuteni - *Cetățuie*. Mouth diameter of the analyzed vessels.
- Table 1. Correspondence between the physical and functional characteristics.
- Table 2. Carbonization patterns on C type pottery from Cucuteni - *Cetățuie*.
- Fig. 1. Carbonization patterns on the upper part of a cooking pot.
- Fig. 2. Cucuteni - *Cetățuie*. Fragmented pot with carbonization traces.
- Fig. 3. Cucuteni - *Cetățuie*. External (a) and interior (b) carbonization patterns.
- Fig. 4. Cucuteni - *Cetățuie*. Vessels with carbonization traces.
- Fig. 5. Cucuteni - *Cetățuie*. Vessels with carbonization traces.
- Fig. 6. Cucuteni - *Cetățuie*. Vessels with carbonization traces.
- Fig. 7. Cucuteni - *Cetățuie*. Potsherds with carbonization traces.
- Fig. 8. Carbonization traces on ceramics from: 1-2. Aldești; 3-5. Sărata Monteoru.
- Fig. 9. Carbonization traces on ceramics from: 1-3. Poduri; 4-5. Bodești.

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
Academica – Academica, Academia Română, București
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
Acta Siculica – Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum
AÉ – L'Année Épigraphique, Paris
Aegeum – Annales d'Archéologie égéenne de l'Université de Liège
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AIHV – Association Internationale pour l'Histoire du Verre
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIIN – Anuarul Institutului de Istorie Națională, Sibiu
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AmerAnt – American Antiquity, Washington, D.C.
AmerAnthropol – American Anthropology, Washington, D.C.
Angustia – Angustia, Arheologie – Etnografie, Sf. Gheorghe
ANRW – H. Temporini, W. Haase (eds.), Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschungen, Berlin – New York, 1970–
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum – Acta Musei Apulensis, series Archaeologica et Anthropologica, Alba Iulia
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchKözl – Archaeologiai Közlemények, Budapest/Budapesta
ArchWarszawa – Archeologia. Rocznik IHKM, Varșovia
Argesis – Argesis, Muzeul Județean Argeș
BAR – British Archaeological Reports, Oxford
BAR IntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI - Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ – Bulletin Épigraphique, Paris
BerRGK – Berichte der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaologischen Instituts, Frankfurt am Main
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
Brukenthal. Acta Musei – Brukenthal Acta Musei, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Bucureștii – Bucureștii. Revista Muzeului Municipiului București, București
CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
CAJ – Cambridge Archaeological Journal, Cambridge
Carpica – Carpica, Complexul muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău

SCIVA, tomul 66, nr. 3–4, București, 2015, p. 391–393

- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CEpR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
- CGLBI – E. Schallmayer, K. Eibl, J. Ott, G. Preuss, E. Wittkopf, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I: Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart, 1990
- Chiron – Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
- CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
- CIMRM – J.M. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, 2 vol. 1956–1960
- Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”, Iași
- Cota Zero – Cota Zero. Revista d'arqueologia i ciència. Universitat Central de Catalunya
- Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); *Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne*, București
- DID, I – Din istoria Dobrogei*, vol. I, D.M. Pippidi, D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, 1965
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology
- Drobeta – Drobeta, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta–Turnu Severin
- EphemNap – *Ephemeris Napocensis*, Cluj–Napoca
- ErdMúz – Erdélyi Múzeum, Cluj
- Estonian Journal of Archaeology - Estonian Journal of Archaeology, Tallin
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- Histria Antiqua – Histria Antiqua, Institut društvenih znanosti IVO PILAR, Zagreb
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
- IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I–II*, București, 1996–2000
- IGLR – Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
- ILB – B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria Repertae*, Sofia, 1989
- ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
- ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae I–III*, Berlin, 1892–1916
- INHA – Institut National d'Histoire de l'Art, Paris
- ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor*, București
- Izvestija Varna – *Izvestija na Narodnija Muzej Varna*, Varna
- J Anthropol Archaeol – *Journal of Anthropological Archaeology*
- J Archaeol Method Th – *Journal of Archaeological Method and Theory*
- J.Archaeol.Sci – *Journal of Archaeological Sciences*, London – New York
- JÖAI – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, Viena
- Libri – *Libri. International Journal of Libraries and Information Services*
- Marisia – Marisia. Muzeul Județean Mureș
- MCA (Materiale) – *Materiale și Cercetări Arheologice*, București
- MN – Muzeul Național, București
- Mousaios – Mousaios. Muzeul Județean Buzău, Buzău
- Muzeul Oltului – Muzeul Oltului, Muzeul Județean Olt, Slatina
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- PPS – *Proceedings of the Prehistoric Society*, Cambridge
- PZ – *Prähistorische Zeitschrift*, Leipzig – Berlin
- RÉ – *Revue Épigraphique*

- Revista Bistriței – Revista Bistriței, Bistrița
RFR – Revista Fundațiilor Regale, București
RIU – *Römische Inschriften Ungarns*, Budapest
RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, 1985
Rom Rep Phys – Romanian Reports in Physics, București
RPAN – Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București
SAA – *Studia Antiqua et Archaeologica*, Iași
Sargetia – Sargetia, *Acta Musei regionalis Devensis*, Deva
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN – Studii și Cercetări Numismatice, București
SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
SP – Studii de Preistorie, București
Starinar – Starinar, Belgrad
StCl – Studii Clasice, București
StCȘCluj – Studii și Cercetări Științifice, Cluj
StUnivCluj – *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Cluj
Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava
Tibiscum – Tibiscum. *Acta Musei Carasebesiensis*. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de graniță Caransebeș
Tyche – Tyche. *Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik*, Viena
Ziridava – Ziridava. *Studia Archaeologica*, Arad
ZPE – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn

